

Muzeum Historyczno-Etnograficzne
w Chojnicach

Z ETRURII NA POMORZE?

Popielnice twarzowe na tle obrządku pogrzebowego
kultury pomorskiej

5072247

Muzeum Historyczno-Etnograficzne
w Chojnicach

Z ETRURII NA POMORZE?

Popielnice twarzowe na tle obrządku pogrzebowego
kultury pomorskiej

BRAMA CZŁUCHOWSKA
czerwiec - październik 2009

Rozmieszczenie stanowisk archeologicznych,
na których odkryto popielnice kultury pomorskiej prezentowane na wystawie

Wystawa powstała dzięki życzliwości muzeów i instytucji, które użyczyły zbiorów:

Muzeum Archeologicznego w Gdańsku

Muzeum Okręgowego w Bydgoszczy

Muzeum w Koszalinie

Muzeum w Łęborku

Zakładu Archeologii Pomorza Instytutu Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego

Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi

Ekspozyty pochodzą też ze zbiorów własnych Muzeum Historyczno-Etnograficznego w Chojnicach

1037103

N. 3/2010

W zamyśle demonstrowanej przez Muzeum Historyczno-Etnograficzne w Chojnicach ekspozycji jest szeroka prezentacja popielnic twarzowych pochodzących z różnych stanowisk archeologicznych z terenu Pomorza, realizowana na tle zwyczajów pogrzebowych ludności kultury pomorskiej. Na wystawie pokazano wspaniałą kolekcję zabytków brązowych, a także ok. 80 popielnic pochodzących z muzeów i instytucji prowadzących badania archeologiczne na interesującym nas terenie - z Muzeum Archeologicznego w Gdańsku, Muzeum Okręgowego w Bydgoszczy, Muzeum w Koszalinie, Muzeum w Łęborku oraz Zakładu Archeologii Pomorza Instytutu Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego, a także ze zbiorów własnych. Dodatkowo elementom wzbogacających wystawę użyczyło Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne w Łodzi.

Poprzez promocję najdawniejszych dziejów Pomorza, ze szczególnym uwzględnieniem ziemi chojnickiej, ekspozycja wpisuje się w szeroko pojęty program edukacji historycznej kierowanej nie tylko do młodzieży szkolnej. Wystawa ma również uzmysłowić ewentualnym, przypadkowym odkrywcóm tego typu obiektów archeologicznych ich rangę i wartości poznawcze, tak ważne dla rekonstrukcji dawnego osadnictwa na wzmiankowanym obszarze, aby tym samym zabezpieczyć je przed bezmyślnym niszczeniem.

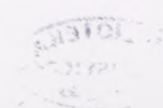
Ziemia chojnicka należąca do wschodniej części Pomorza obfituje w niezwykle interesujące odkrycia archeologiczne. Potwierdzają one obecność na tym terenie grup ludzkich już ok. 12 tys. lat temu, kiedy to po ociepleniu spowodowanym wycofaniem się

lodowca, pojawiły się tutaj grupy łowców reniferów. Około 8 tys. lat p. n. e., w środkowej epoce kamienia - mezolicie, w poszukiwaniu zwierzyny docierały w te okolice grupy zbieracko - myśliwskie (łączone z tzw. kulturą chojnicko - pieńkowską), które zakładały krótkotrwałe obozowiska w pobliżu rzek i jezior. Na ślady ich pobytu w postaci mikrolitycznych narzędzi i grocików krzemienych archeolodzy natrafili m. in. w okolicach Swornegaci i Męcikała.

Następna, już bardziej liczna, fala osadnictwa objęła nasze tereny w okresie neolitu, ale ze względu na małą atrakcyjność występujących tu gleb, dopiero w jego późniejszej fazie, tj. na początku środkowego neolitu (3500 - 2500 lat p. n. e.). Nieurodzajne tereny zasiedliła wówczas ludność tzw. kultury pucharów lejkowatych (KPL) i kultury amfor kulistych (KAK). Nastąpiły zmiany w gospodarce, gdyż dzięki wprowadzeniu prymitywnej uprawy ziemi, zwanej kopieniacstwem, oraz hodowli zwierząt, powstały warunki sprzyjające osiadłemu trybowi życia.

W okresie brązu tereny obecnego powiatu chojnickiego dość licznie zamieszkiwała ludność kultury łużyckiej, której obecność potwierdzają odkrycia charakterystycznych dlań pochówków i skarbów zawierających przedmioty wykonane z brązu - narzędzia, uzbrojenie, ozdoby. Natomiast we wczesnej epoce żelaza, w okresie halsztackim (poł. VI w. p. n. e.) na terenie Pomorza zaczynają dominować grupy ludności kultury pomorskiej z typowymi dla niej pochówkami w kamiennych skrzyniach.

Ciekawe odkrycia archeologiczne na ziemi chojnickiej związane są z pobytem na tych terenach germańskiego plemienia Gotów - reprezentantów tzw. kultury wielbarskiej (I - III w. n. e.). To właśnie z Gotami łączymy słynne cmentarzyska kręgów kamiennych w Odrach i Leśnie.

Z Chojnic i okolic znane są odkrycia, m. in. z najnowszych badań na obwodnicy chojnickiej (Chojnaty) oraz ze stanowisk w Ostrowitem, potwierdzające rozwój osadnictwa wczesnośredniowiecznego.

Wszystkie znaleziska archeologiczne, reprezentujące następujące po sobie okresy chronologiczne, świadczą o pewnej ciągłości osadniczej istniejącej w tej części ziemi chojnickiej.

Pośród wielu zajmujących odkryć na Pomorzu, niewątpliwie niezwykle interesujące są znaleziska grobów skrzynkowych związanych z kulturą pomorską, zwaną też kulturą wschodniopomorską lub kulturą popielnic twarzowych. Odkrycia te stanowią znaczny odsetek wśród odsłoniętych obiektów archeologicznych, co zapewne można łączyć zarówno z dość licznie zamieszkującymi nasze ziemie grupami ludności kultury pomorskiej, jak i stosunkowo łatwym uchwyceniem tego typu konstrukcji grobowych w terenie.

Fenomen grobów skrzynkowych wynika nie tylko z ich precyzyjnej konstrukcji, ale też, a może przede wszystkim, z zawartych w ich wnętrzu popielnic z prochami ludzkimi, wśród których znaczny odsetek stanowią urny twarzowe. Popielnice pomorskie, już od kilku wieków wzbudzające zainteresowanie ich odkrywców¹, zachwycają zarówno swą oryginalnością, atrakcyjną formą, jak i swoistym przekazem kulturowym (ikonograficznym), jaki zawierają dzięki niezwyklej ornamentacji ich powierzchni (wizerunki twarzy, motywy figuralne, biżuteria, scenki rodzajowe, symbolika magiczna).

Kultura pomorska Zasięg i geneza

Kultura pomorska, której symbolem stały się popielnice twarzowe, wyłoniła się z grupy kaszubskiej kultury łużyckiej w młodszej fazie okresu halsztackiego (ok. 550 lat p.n.e.).

Za etap przejściowy między obiema kulturami uważa się fazę wielkowiejską, która ukształtowała się w schyłkowym okresie epoki brązu (okres Hallstatt C). Grupa ta uznawana jest przez niektórych ba-

daczy za najstarszą fazę rozwojową kultury pomorskiej². Z fazą wielkowiejską łączy się występujące nielicznie na Pomorzu Gdańskim urny domkowe oraz popielnice oczkowe - prototypy twarzowych.

Kolebkę kultury pomorskiej stanowił obszar położony między dolną Wisłą i zachodnim brzegiem Zatoki Gdańskiej a rzeką Słupią, Czarną Wdą i Brdą. Natomiast w okresie największego rozkwitu, tj. w późnym okresie Hallstatt D oraz we wczesnym i środkowym okresie laterińskim (od IV do II w. p.n.e.), omawiana kultura objęła całą Wielkopolskę, północno-wschodnią część Śląska, Kujawy, ziemię chełmińską oraz przyległy obszar Mazowsza.

Obrządek pogrzebowy

Ludność kultury pomorskiej wyróżniała się sposobem chowania swoich zmarłych. Powszechnie stosowała ciało palny obrządek pogrzebowy. Zwyczaj kremacji zwłok ludzkich, który rzadko praktykowano już w neolicie, stał się dominujący od ok. XIII - XII w. p.n.e. i można go łączyć z kultem słońca, którego symbolem na ziemi był ogień, powszechnie obecny w obrzędowości dawnych społeczeństw. Wierząco, że paląc ciało uwalnia się duszę, która oczyszczona przez ogień osiąga wieczność i nieśmiertelność.

Zmarłych, niekiedy wyposażonych na ostatnią drogę w ozdoby z brązu lub żelaza, narzędzia, elementy uzbrojenia układano na specjalnie skonstruowanym stosie pogrzebowym i podpalano. Po dokonaniu kremacji szczątki zsypany do glinianych urn, zwanych popielnicami, wśród których część stanowiły urny twarzowe. Popielnice przykrywano specjalnymi pokrywami, płaskimi talerzami krążkowatymi bądź misami.

Popielnice wkładano do charakterystycznych grobów skrzynkowych zbudowanych z precyzyjnie łupanych, płaskich płyt kamiennych, dodatkowo wzmocnianych mniejszymi kamieniami. Zdarzają się też odkrycia urn niezawierających kości - prawdopodobnie były to pochówki symboliczne.

Najstarsze popielnice najczęściej były gładkie, czarne, miały

¹Pierwsze, znane nam, wzmianki na temat odkryć popielnic w konstrukcjach kamiennych miały miejsce już w XVII wieku.

²Wśród archeologów coraz częściej pojawia się też hipoteza, że faza wielkowiejska stanowiła odrębną grupę kulturową.

gruszkowaty kształt - z baniastym, nieraz kulistym brzuścem i wysoką, zwężającą się ku górze szyjką. Młodsze popielnice były bardziej przysadziste, miały krótką, szeroką szyjkę i chropowaty brzusiec i z reguły nie posiadały wyobrażenia twarzy. Pod koniec wczesnego okresu żelaza pojawiały się popielnice szerokootworowe, często z listwą u nasady krótkiej szyjki oraz 2 lub 3 uchami bądź guzkami.

Najwcześniejsze pochówki zawierały pojedyncze popielnice. Jednak już w podokresie Hallstatt D groby miały charakter rodzinny, gdyż zawierały od kilku do kilkunastu, a nawet kilkudziesięciu popielnic (30 urn) ze szczątkami zmarłych. Oprócz popielnic, do grobu wkładano specjalne, niezbyt duże naczynia, tzw. przystawki, czyli misy, dzbany, uchate kubki, płytkie półmisy z dwoma wylewami, talerze krążkowate i misy z brzegiem zagiętym do środka. W naczyniach tych przechowywano pożywienie i picie, w które wyposażano zmarłych na „dalszą drogę”. Dary grobowe zwykle palono ze zmarłym, na co wskazuje ich zły stan zachowania.

Przeważały groby płaskie (w żaden sposób niezaznaczone na powierzchni), ale czasem zdarzały się pochówki z kurhanami nad skrzynią (spotykane w Wielkopolsce), niekiedy też wkopane w starsze mogiły (np. Leśno st. 2).

We wczesnym okresie lateńskim doszło do zmian w zwyczajach pogrzebowych. Urny twarzowe występowały już tylko sporadycznie. Zaczęły zanikać, dające osłonę popielnicom, konstrukcje skrzyniowe, i to nie tylko na południu, gdzie brakowało kamiennego budulca, ale również w samej kolebce kultury, a w ich miejsce zaczęły pojawiać się groby obłożone i przykryte zwykłymi kamieniami polnymi. Zdarzały się też urny pozbawione wszelkiej obstawy, popielnice obsypane stosem lub pochówki jamowe. Zmienił się również charakter pochówków - z mogił rodzinnych na jednostkowe.

W schyłkowej fazie trwania kultury pomorskiej (środkowy okres lateński), zwłaszcza w południowej części jej zasięgu terytorialnego, jako osłony popielnic pojawiły się wielkie, chropowate naczynia zasobowe, które, odwrócone dnem do góry, nakładano na urnę przykrytą misą. Nowa forma pochówku, zwana grobem kloszowym, dała podstawę niektórym badaczom do wyodrębnienia osobnej grupy bądź kultury grobów kloszowych.

Popielnice twarzowe

Popielnice twarzowe, nieznanne w żadnej kulturze pradziejowej na terenach dzisiejszej Polski, typowe dla kultury pomorskiej, to gliniane naczynia, funkcjonalnie związane wyłącznie z obrzędkiem pogrzebowym, o charakterystycznym kształcie, z umieszczonym na szyjce wyobrażeniem twarzy ludzkiej.

Zwyczaj chowania zmarłych w popielnicach o antropomorficznych cechach znany był już w starożytnym Egipcie, Grecji, na terenie Azji Mniejszej. Jednak pojawienie się idei tej formy pochówku na Pomorzu Wschodnim może mieć bezpośredni związek z kanopami znanymi z południowej Europy - z ziem zamieszkałych przez Etrusków (dzisiejsza środkowa Italia). Za taką koncepcją przemawia fakt, że największy rozkwit tej kultury przypada na VII i VI w. p.n.e., czyli był zbliżony do początków kultury pomorskiej. Taką właśnie koncepcję zdają się też potwierdzać ożywione kontakty handlowe pomiędzy tymi ośrodkami kulturowymi. W pomorskich urnach twarzowych można się również doszukać pewnych analogii do, rozwijającej się w północnej części środkowych Niemiec, kultury urn domkowych. Typową formą pochówków wspomnianej kultury były gliniane popielnice w postaci małych budynków czworobocznych, czasem na czterech nóżkach, ze spadzistym daszkiem, z otworem drzwiowym zamykanym płytką z zatyczką lub domki o kulistym rzucie, a także urny, w których dolna część symbolizowała dom z otworem wejściowym (drzwiami), a górna przedstawiała twarz ludzką. Te symboliczne domki grobowe, które miały zapewnić zmarłym wszystko to, co otaczało ich za życia, są nieocenionym źródłem wiedzy o technice budowania domów przez społeczność opisywanych kultur.

Wizerunek przedstawiany na urnach twarzowych ewoluował. Początkowo popielnice miały bardziej zindywidualizowane, realistyczne (naturalistyczne) wyobrażenie twarzy (być może portret nieboszczyka). Na szyjce popielnicy w sposób plastyczny modelowano oczy, brwi, nos, usta i uszy. Później wizerunek staje się coraz bardziej uproszczony i uwzględnia tylko pewne elementy twarzy, zaznaczone schematycznie - najczęściej plastyczne uszy i nos, a jeśli oczy, to wyrażone za pomocą

kółka, owalnej kreski; rzadko formowano usta. Na popielnice nakładano pokrywy czapkowate, często zdobione rytami, obrazujące być może typy noszonych wówczas nakryć głowy.

Portrety zmarłych uzupełniały umieszczane na urnach ozdoby. W plastycznych przedstawieniach uszu zawieszano brązowe lub żelazne kolczyki, niekiedy z nanizanymi nań szklanymi lub bursztynowymi paciorkami, a, znacznie rzadziej, na szyi pojawiały się naszyjniki lub napiersniki. Najczęściej jednak oryginalne elementy biżuterii zastępowano ich rysunkami wykonanymi jeszcze przed wypaleniem naczynia, za pomocą tzw. rylca, czyli odpowiednio przyciętego patyka lub kości. Niekiedy ryty wypełniano białym barwnikiem - fosforanem wapnia - pozyskanym ze sproszkowanych kości zwierzęcych, czyli stosowano tzw. inkrustację.

Na brzuścach popielnic z pochówkami kobiet pojawiały się rysunki ozdób kobiecych - naszyjników, wspomnianych już - typowych dla kultury pomorskiej - napiersników, również szpil, zapinek, grzebieni i elementów pasa, a na urnach z pochówkami męskimi rysunki wyposażenia - elementów uzbrojenia (oszczepy, miecze i tarcze) oraz, podobnie jak u kobiecych, części stroju, np. pasów. Zdaniem niektórych badaczy płęć zmarłego można rozpoznać po pewnych dodatkowych wskazówkach. I tak np. urny twarzowe męskie mają charakterystyczne nieprzekłute uszy (bez kolczyków), także staranniejszy modelunek twarzy, rysunek dwóch szpil (bardziej okazały strój męski?), natomiast żeńskie - stylizacja uszu w postaci pionowych, przekłutych listewek (z kolczykami), wizerunek jednej szpili wrytej na brzuścu.

Rysunki na popielnicach umożliwiają nie tylko rozróżnienie płci pochowanego w niej zmarłego, ale też obrazują panującą modę, wygląd i sposób użytkowania przez ludność kultury pomorskiej przedmiotów codziennego użytku.

Nieocenionej wiedzy na temat życia i wierzeń przedstawicieli omawianej kultury dostarczają występujące niekiedy na naczyniach, potraktowane schematycznie, bez szczegółów anatomicznych, scenki figuralne (narracyjne) przedstawiające polowanie na zwierzęta przy udziale psów oraz pieszych i konnych myśliwych - uzbrojonych w oszczepy, przejazdy wozów czterokołowych zaprzężonych w parę koni w podwójnym jarzmie - z powożącym lub bez, w towarzystwie pieszych

i jeźdźców (sceny obrzędów pogrzebowych?). Przedstawienia te mogą mieć znaczenie realne lub symboliczne, np. sceny myśliwskie można interpretować jako „ostatnie łowy”.

Występują też pojedynczo zwierzęta, przede wszystkim jelenie, które odgrywały szczególną rolę w wierzeniach ludności kultury pomorskiej, a także wojownicy, łucznicy, myśliwi. Postaci na uproszczonych rysunkach najczęściej pokazane są w sposób linijny, znacznie rzadziej płaszczyznowy.

Kultowa symbolika motywów zdobniczych

Często popielnice twarzowe zdobione są różnymi, rytymi elementami i symbolami posiadającymi znaczenie magiczne. Także same popielnice, wg Włodzimierza Szafrńskiego, mają wymowę kultową, gdyż symbolizują bóstwo żeńskie, w którego łonie umieszczano prochy zmarłego, by zapewnić mu późniejsze odrodzenie.

Najczęściej spotykanym ornamentem jest **tzw. motyw jodełki** (gałązki, drzewka świerkowe), który pełnił nie tylko rolę ozdobnika, ale też miał znaczenie obrzędowe. Może on, podobnie jak jeleni i sceny myśliwskie, symbolizować kult boru, wiarę w jego opiekuńczą moc. Ornamentyka taka zdaje się potwierdzać ogromne znaczenie borów w życiu plemion pomorskich. Albowiem, w związku z ubogimi, piaszczystymi glebami, jakie przeważały na terenie Pomorza Wschodniego, ich gospodarka opierała się głównie na hodowli, zbieractwie i myślistwie, w mniejszym stopniu na rolnictwie. Bór można traktować jako symbol trwania i przetrwania, zwłaszcza wobec wierzenia w pośmiertną wędrówkę duszy ludzkiej, która mogła wcielić się właśnie w drzewo. Charakterystyczne jest też nadanie postaciom ludzkim i zwierzęcym form dendromorficznych.

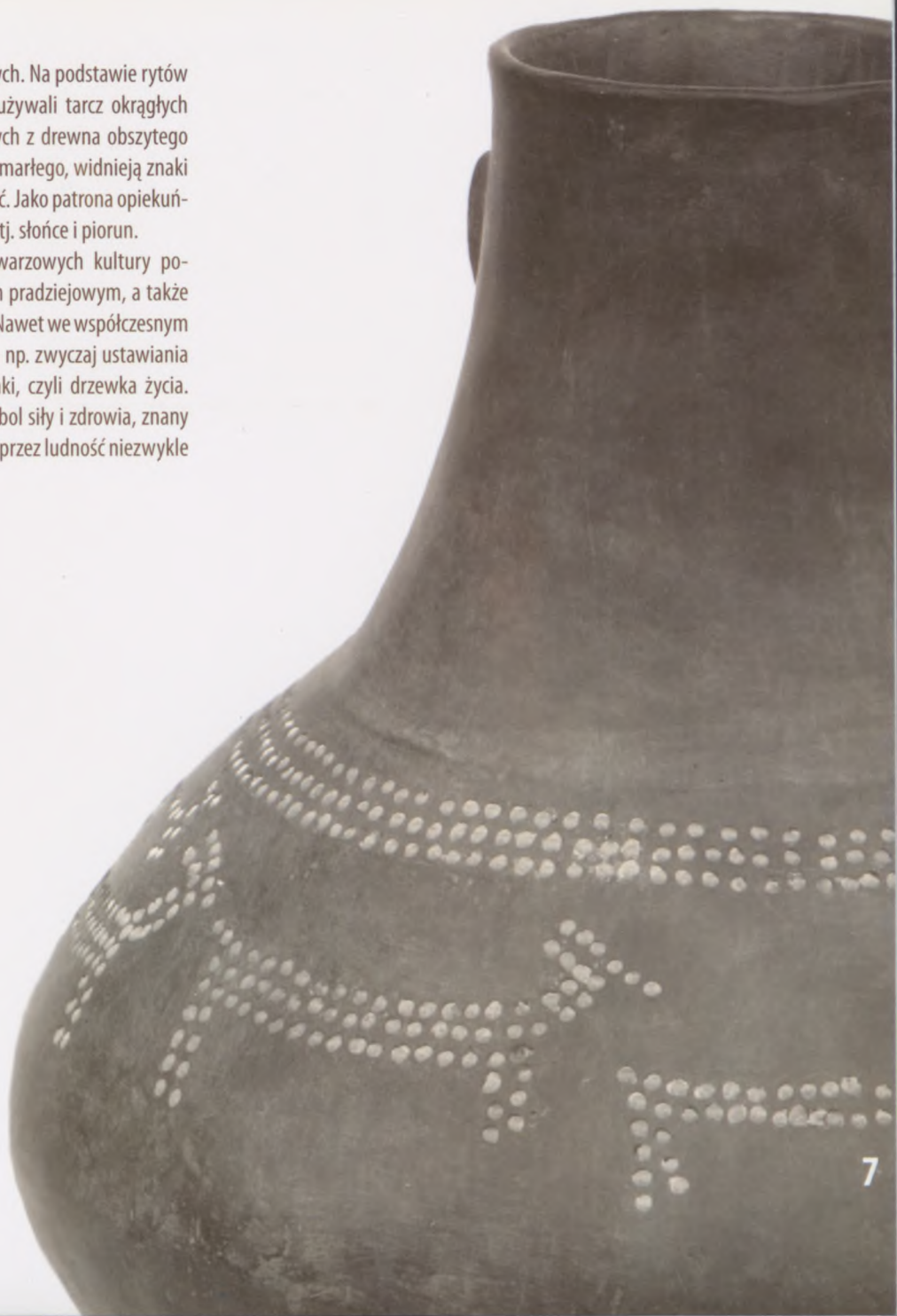
Zarówno w scenach figuralnych, jak i pojedynczych przedstawieniach występuje **motyw ptaka** - symbol duszy, którego lot najczęściej kończy się na jodełce (drzewie życia) oraz **jeleni** symbolizujący osobowość męczyzny, siłę płodności, także nosiciela duszy łowcy, a jego imponujące rogi - waleczność i siłę fizyczną. Jeleni był uznawany za stworzenie szczególnie miłe bóstwu słonecznemu - dającemu światło i ciepło. Natomiast **motyw tarczy**, będącej elementem uzbrojenia,

nawiązuje do wojowniczego trybu życia zmarłych. Na podstawie rytów z popielnic wiemy, że wojownicy pomorscy używali tarcz okrągłych lub owalnych, najprawdopodobniej wykonanych z drewna obszytego skórą. Na tarczy, której zadaniem była osłona zmarłego, widnieją znaki określające charakter siły, która miała go chronić. Jako patrona opiekuńczego spotyka się **ogień ziemski i niebieski**, tj. słońce i piorun.

Motywy obrzędowe z popielnic twarzowych kultury pomorskiej znane były też innym społecznościom pradziejowym, a także w obrzędowości ludowej na Słowiańszczyźnie. Nawet we współczesnym świecie odnajdujemy ślady dawnych wierzeń - np. zwyczaj ustawiania w domu na Święta Bożego Narodzenia choinki, czyli drzewka życia. Z pewnością mało kto wie, że świerk jako symbol siły i zdrowia, znany już był w zamierzchłych czasach i czczony m.in. przez ludność niezwykle interesującej kultury pomorskiej.

*Popielnica twarzowa (kopia), Pączewo,
zbiory Muzeum Archeologicznego w Gdańsku*

10

*Popielnice twarzowe, Niepoczułowice (1954:57/114, 114a; 1954:57/115, 115a; 1954:57/116, 116a),
zbiory Muzeum Archeologicznego w Gdańsku*

12

*Popielnice twarzowe ze stanowiska w Biernatce - Olszanowie (kat. 14923, 14924), Cecenowie (kat. 8561, 8766)
i Ściegnicy (kat. 8574, 8575), zbiory Muzeum w Koszalinie*

16

Grób skrzynkowy nr 3 z popielnicą twarzą, Lesna st. 3 (MCh/A-228),
zbiory Muzeum Historyczno-Etnograficznego w Chojnicach

Katalog obiektów prezentowanych na wystawie:

1. Popielnica twarzowa, zdobiona rytym dookólnym - Ostróżki, wys. 24,7 cm, Ø brzuśca 23,6 cm; Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, nr inw. 1953: 39/113
2. Popielnica twarzowa z wizerunkiem słońca - Miłoszewo, wys. 27,8 cm, Ø brzuśca 25,9 cm; Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, nr inw. 1953: 199/369
3. Popielnica twarzowa z kolczykiem, zdobiona rytami dookólnymi - Gdynia, wys. 14,6 cm, Ø brzuśca 12,7 cm; Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, nr inw. 1953: 16/38
4. Pokrywa stożkowata, zdobiona rytami i odciskami kółeczek - miejscowość nieznana, wys. 8,2 cm, Ø 17,4 cm; Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, nr inw. 1953: 186/324
5. Pokrywa stożkowata, zdobiona liniami rytymi - Donimierz Mały, wys. 6,7 cm, Ø 15,4 cm; Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, nr inw. 1953: 177/315
6. Pokrywa stożkowata, zdobiona ornamentem rytym - miejscowość nieznana, wys. 10,2 cm, Ø 14,4 cm; Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, nr inw. 1953: 182/320
7. Popielnica twarzowa z pokrywą i kolczykami, pokrywa ornamentowana motywem jodełki, inkrustowana - Niepoczołowice, wys. 27,3 cm, Ø brzuśca 19,2 cm; Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, nr inw. 1954: 57/115, 115 a
8. Popielnica twarzowa z pokrywą ornamentowaną - Niepoczołowice, wys. 30,4 cm, Ø brzuśca 23,2 cm; Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, nr inw. 1954: 57/ 114, 114a
9. Popielnica twarzowa z pokrywą zdobioną rytami - Niepoczołowice, wys. 29,2 cm, Ø brzuśca 24,2 cm; Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, nr inw. 1954: 57/ 116, 116a
10. Fragment popielnicy twarzowej, na szyjce ryt 2 szpil - miejscowość nieznana, wys. 13,6 cm, Ø wylewu 12,7 cm; Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, nr inw. 1953: 19/51
11. Popielnica twarzowa, bogato zdobiona ornamentem rytym - Sucumin, wys. 25,2 cm, Ø brzuśca 26,8 cm; Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, nr inw. 1954: 60/134
12. Popielnica twarzowa - Borkówko, wys. 25,2 cm, Ø 21,8 cm; Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, nr inw. 1956: 3/3
13. Popielnica twarzowa z pokrywą zdobioną - Mojusz, wys. 32,4 cm, Ø brzuśca 30,9 cm; Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, nr inw. 1956: 109/313, 313a
14. Popielnica twarzowa z pokrywą zdobioną rytami - Mojusz, wys. 29,1 cm, Ø brzuśca 24,9 cm; Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, nr inw. 1956: 108/311, 311a
15. Popielnica, na szyjce motyw jodełki, na brzuścu ryt szpil - Żarnowiec, wys. 25,9 cm, Ø brzuśca 25,6 cm; Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, nr inw. 1957: 126/500
16. Popielnica twarzowa z pokrywą zdobioną, na szyjce ryt napierśnika - Pręgowo, wys. 31,4 cm, Ø brzuśca 21,7 cm; Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, nr inw. 1960: 151/362
17. Popielnica twarzowa z kolczykami - Luzino, wys. 29,3 cm, Ø brzuśca 29,9 cm; Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, nr inw. 1960: 22/44
18. Popielnica twarzowa, zdobiona rytym dookólnym - Tłuczewo, wys. 26,6 cm, Ø brzuśca 29,8 cm; Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, nr inw. 1960: 19/27
19. Pokrywa stożkowata, zdobiona liniami rytymi - Stare Polaszki, wys. 7,7 cm, Ø 13,7 cm; Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, nr inw. 1961: 206/793c
20. Popielnica twarzowa z plastycznym napierśnikiem - Stare Polaszki, wys. 26,7 cm, Ø 27 cm; Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, nr inw. 1961: 206/766
21. Popielnica twarzowa z pokrywą ornamentowaną - Osiek, wys. 37,4 cm, Ø brzuśca 27,9 cm; Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, nr inw. 1962: 13/59a, b
22. Popielnica twarzowa, zdobiona rytami, przedstawieniami zwierząt, na szyjce ryt szpili - Niestępowo, wys. 26,6 cm, Ø brzuśca 32,2 cm; Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, nr inw. 1964: 31/50
23. Popielnica twarzowa z pokrywą, zdobione motywami jodełki - Igrzyczna, wys. 28,4 cm, Ø brzuśca 22,9 cm; Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, nr inw. 1964: 44/515, 515a
24. Popielnica twarzowa z kolczykami, zdobiona rytami dookólnymi - Sychowo, wys. 30,2 cm, Ø brzuśca 27,1 cm; Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, nr inw. 1973: 60/326
25. Popielnica twarzowa z kolczykami i bursztynowymi paciorkami, z pokrywą - Rumia, wys. 38, 4 cm, Ø brzuśca 27,1 cm; Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, nr inw. 1985: 347/1, 1a

26. Popielnica twarzowa z kolczykami i paciorkiem bursztynowym, z pokrywą - Głusino, wys. 28,4 cm, Ø brzuśca 21,5 cm; Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, nr inw. 1999: 504/6, 6a
27. Popielnica twarzowa z pokrywą, na brzuścu ryt 2 szpil - Gościcino, wys. 42,2 cm, Ø brzuśca 36,9 cm; Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, nr inw. 1983: 263/1, 1a
28. Popielnica, zdobiona rytami, inkrustowana - Gdynia, wys. 28,3 cm, Ø brzuśca 24 cm; Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, nr inw. 1953: 16/34
29. Kopia popielnicy domkowej z okolic Gdańska, wys. 25,1 cm, Ø brzuśca 22,2 cm; Muzeum Archeologiczne w Gdańsku
30. Kopia popielnicy twarzowej z Grabowa Bobowskiego, zdobiona ornamentem jodełkowym oraz rytami figuralnymi, inkrustowana, wys. 50,5 cm, Ø brzuśca 31,7 cm; Muzeum Archeologiczne w Gdańsku
31. Kopia popielnicy twarzowej z Pączewa, na szyjce ryt zapinki, na brzuścu stylizowany wizerunek czworonogów, inkrustowana, wys. 33,1 cm, Ø brzuśca 28,4 cm; Muzeum Archeologiczne w Gdańsku
32. Cztery obrazy z elementami zdobniczymi z popielnic twarzowych, Tadeusz Rupiewicz, olej, płótno, 100 x 131 cm; Muzeum Archeologiczne w Gdańsku
33. Popielnica twarzowa z kolczykami - Lublewo, wys. 35,8 cm, Ø brzuśca 27,1 cm; Muzeum w Łęborku, nr inw. 582, kat. 824
34. Popielnica twarzowa - Chrzanowo, wys. 19,6 cm, Ø brzuśca 20,7 cm; Muzeum w Łęborku, nr inw. 150, kat. 192
35. Popielnica twarzowa z pokrywą czapkową - Niebędzino, wys. 25,6 cm, Ø brzuśca 21,5 cm; Muzeum w Łęborku, nr inw. 259, kat. 374 (niemiecki 742)
36. Popielnica twarzowa, wizerunek szpili z tarczową główką, ryt napierśnik - Charbrowo, wys. 27,4 cm, Ø brzuśca 27,7 cm; Muzeum w Łęborku, nr inw. 125, kat. 154
37. Popielnica twarzowa z fragmentami żelaznych kolczyków i pokrywą czapkową, zdobiona motywem jodełki - Chrzanowo, wys. 30,3 cm, Ø brzuśca 22,8 cm; Muzeum w Łęborku, nr inw. 146, kat. 185
38. Popielnica twarzowa - Rybienko, wys. 22 cm, Ø brzuśca 20,5 cm; Muzeum w Łęborku, nr inw. 212, kat. 273
39. Popielnica z kolczykiem i zdobioną pokrywą - Kolkowo, wys. 31,1 cm, Ø brzuśca 21,7 cm; Muzeum w Łęborku, nr inw. 181, kat. 237
40. Popielnica twarzowa z pokrywą czapkową, z wizerunkiem szpili i grzebienia - Siemirowice, wys. 37,9 cm, Ø brzuśca 29,8 cm; Muzeum w Łęborku, nr inw. 296, kat. 462
41. Popielnica twarzowa z wrytym na szyjce napierśnikiem - Toninek, wys. 31 cm, Ø brzuśca 30 cm; Muzeum Okręgowe w Bydgoszczy, nr inw. MOB/A-1748
42. Popielnica twarzowa z pokrywą, na szyjce stylizowana zapinka, na brzuścu stylizowany wizerunek 15 czworonogów - Toninek, wys. 33 cm, Ø brzuśca 29,5 cm; Muzeum Okręgowe w Bydgoszczy, nr inw. MOB/A-1629
43. Popielnica twarzowa z pokrywą, z wizerunkiem jeźdźca - Toninek, wys. 24,5 cm, Ø brzuśca 31 cm; Muzeum Okręgowe w Bydgoszczy, nr inw. MOB/A-4672
44. Popielnica twarzowa z pokrywą, zdobiona dookolnymi żłobieniami, w uchu 2 brązowe kółeczka - Toninek, wys. 26 cm, Ø brzuśca 23 cm; Muzeum Okręgowe w Bydgoszczy, nr inw. MOB/A-1746
45. Popielnica z pokrywą, zdobiona ornamentem stempelkowym z inkrustacją - Toninek, wys. 15,5 cm, Ø brzuśca 14,5 cm; Muzeum Okręgowe w Bydgoszczy, nr inw. MOB/A-1643
46. Popielnica twarzowa z wrytym na szyjce napierśnikiem - Kozia Góra, wys. 28 cm, Ø brzuśca 28 cm; Muzeum Okręgowe w Bydgoszczy, nr inw. MOB/A-1260
47. Popielnica twarzowa z wrytym na szyjce napierśnikiem - Kozia Góra, wys. 23,5 cm, Ø brzuśca 23,5 cm; Muzeum Okręgowe w Bydgoszczy, nr inw. MOB/A-1323
48. Popielnica twarzowa z pokrywą, zdobiona ornamentem geometrycznym, inkrustowana - Kozia Góra, wys. 21 cm, Ø brzuśca 25 cm; Muzeum Okręgowe w Bydgoszczy, nr inw. MOB/A-1323
49. Popielnica twarzowa, zdobiona motywem jodełek, w uszach po 1 kółku z brązu - Kozia Góra, wys. 30 cm, Ø brzuśca 30 cm; Muzeum Okręgowe w Bydgoszczy, nr inw. MOB/A-1323
50. Popielnica twarzowa, na szyjce ryt 2 szpil, na brzuścu postać czworonoga - Kozia Góra, wys. 30 cm, Ø brzuśca 30 cm; Muzeum Okręgowe w Bydgoszczy, nr inw. MOB/A-1260
51. Popielnica twarzowa z pokrywą, na szyjce łukowate ryt (naśladownictwo zarostu?) - Mrocza, wys. 22 cm, Ø brzuśca 21,5 cm; Muzeum Okręgowe w Bydgoszczy, nr inw. MOB/A-2575
52. Popielnica twarzowa z pokrywą, zdobiona rytami dookolnymi i jodełkowymi - Mrocza, wys. 26,5 cm, Ø brzuśca 28,5 cm; Muzeum Okręgowe w Bydgoszczy, nr inw. MOB/A-2584

53. Popielnica twarzowa, zdobiona ornamentem dookólnych dołeczków - Mrocza, wys. 18 cm, $\emptyset$ brzuśca 20,3 cm; Muzeum Okręgowe w Bydgoszczy, nr inw. MOB/A-4637
54. Popielnica twarzowa - Mrocza, wys. 14 cm, $\emptyset$ brzuśca 14,4 cm; Muzeum Okręgowe w Bydgoszczy, nr inw. MOB/A-2580
55. Popielnica, zdobiona motywem jodełek - Mrocza, wys. 12 cm, $\emptyset$ brzuśca 12 cm; Muzeum Okręgowe w Bydgoszczy, nr inw. MOB/A-2319
56. Popielnica twarzowa, zdobiona ornamentem dookólnych rytów - Mrocza, wys. 17,5 cm, $\emptyset$ brzuśca 18,5 cm; Muzeum Okręgowe w Bydgoszczy, nr inw. MOB/A-2581
57. Popielnica twarzowa z pokrywą, zdobiona m.in. rytami 2 szpil na brzuścu - Zakrzewska Osada, wys. 33 cm, $\emptyset$ brzuśca 28 cm; Muzeum Okręgowe w Bydgoszczy, nr inw. MOB/A-7092
58. Popielnica twarzowa z pokrywą - Zakrzewska Osada, wys. 22,5 cm, $\emptyset$ brzuśca 21 cm; Muzeum Okręgowe w Bydgoszczy, nr inw. MOB/A-7115
59. Popielnica twarzowa z pokrywą, zdobiona dookólnymi festonami - Tryszczyn, wys. 28 cm, $\emptyset$ brzuśca 27,5 cm; Muzeum Okręgowe w Bydgoszczy, nr inw. MOB/A-856
60. Popielnica twarzowa, zdobiona ornamentem dookólnych dołków - Huta, wys. 28 cm, $\emptyset$ brzuśca 27,5 cm; Muzeum Okręgowe w Bydgoszczy, nr inw. MOB/A-1519
61. Pokrywa stożkowata z wydłużonym kolcem - miejscowość nieznana, wys. 11,5 cm, $\emptyset$ 19 cm; Muzeum Okręgowe w Bydgoszczy, nr inw. MOB/A-837
62. Popielnica twarzowa, zdobiona ornamentem jodełkowym oraz rytym czworonoga - Dąbrówka Nowa, wys. 24,5 cm, $\emptyset$ brzuśca 24,5 cm; Muzeum Okręgowe w Bydgoszczy, nr inw. MOB/A-838
63. Krążek gliniany - Zakrzewska Osada, $\emptyset$ 13 cm; Muzeum Okręgowe w Bydgoszczy, nr inw. MOB/A-7092/7
64. Misczka gliniana - Zakrzewska Osada, wys. 3 cm, $\emptyset$ 9 cm; Muzeum Okręgowe w Bydgoszczy, nr inw. MOB/A-7092/6
65. Kubeczek gliniany - Zakrzewska Osada, wys. 4 cm, $\emptyset$ 3,5 cm; Muzeum Okręgowe w Bydgoszczy, nr inw. MOB/A-7092/5
66. Amforka gliniana - Osada Orle, wys. 6,5 cm, $\emptyset$ brzuśca 6 cm; Muzeum Okręgowe w Bydgoszczy, nr inw. MOB/A-1850
67. Napierśnik brązowy (6 pierścieni) - Drzycim, $\emptyset$ od 13 do 19 cm; Muzeum Okręgowe w Bydgoszczy, nr inw. MOB/A-7787
68. Klosz gliniany - Bydgoszcz Brdujście, wys. 42 cm, $\emptyset$ brzuśca 44 cm; Muzeum Okręgowe w Bydgoszczy, nr inw. MOB/A-1174
69. Misa gliniana - Bydgoszcz - Łęgnowo, wys. 6 cm, $\emptyset$ wylewu 25 cm; Muzeum Okręgowe w Bydgoszczy, nr inw. MOB/A-1675
70. Popielnica twarzowa z wizerunkiem twarzy na brzuścu, zdobiona ornamentem jodełkowym - Biernatka - Olszanowo, wys. 27,1 cm, $\emptyset$ brzuśca 20,7 cm; Muzeum w Koszalinie, nr kat. 14923, 14924
71. Popielnica twarzowa, zdobiona u nasady szyjki rytą linią zygzakowatą - Bochówko, wys. 31,4 cm, $\emptyset$ brzuśca 29,3 cm; Muzeum w Koszalinie, nr kat. 932
72. Popielnica twarzowa, na szyjce 2 ryte szpile, zdobiona motywem jodełki - Bochówko, wys. 30,1 cm, $\emptyset$ brzuśca 27,2; Muzeum w Koszalinie, nr kat. 934
73. Popielnica twarzowa z fragmentem kolczyków, z rytym dookólnym - Cecenowo, wys. 27,9 cm, $\emptyset$ brzuśca 25,2 cm; Muzeum w Koszalinie, nr kat. 8561
74. Pokrywa zdobiona nakłuciami - Cecenowo, wys. 5,2, $\emptyset$ 16,6 cm; Muzeum w Koszalinie, nr kat. 8766
75. Popielnica twarzowa z pokrywą płaską - Cecenowo, wys. 26,4 cm, $\emptyset$ brzuśca 21,4 cm; Muzeum w Koszalinie, nr kat. 8562, 8564
76. Popielnica oczkowa z pokrywą oczkową, z fragmentem naszyjnika brązowego - Gogolewko, wys. 32,3 cm, $\emptyset$ brzuśca 28,6 cm; Muzeum w Koszalinie, nr kat. 8742, 8743
77. Popielnica twarzowa z pokrywą, zdobiona rytym szpili, elementami jodełki - Łomczewo, wys. 34,9 cm, $\emptyset$ brzuśca 28,9 cm; Muzeum w Koszalinie, nr kat. 2078, 2079
78. Pokrywa płaska, zdobiona ornamentem rytym - Płonica, wys. 3,2 cm, $\emptyset$ 12,3 cm; Muzeum w Koszalinie, nr kat. 1063
79. Pokrywa czapkowata, zdobiona motywami jodełki - miejscowość nieznana w byłym pow. słupskim, wys. 5,2 cm, $\emptyset$ 7,2 cm; Muzeum w Koszalinie, nr kat. 8819
80. Popielnica z pokrywą, zdobiona ornamentem jodełki - Stawnica, wys. 23,1 cm, $\emptyset$ brzuśca 24 cm; Muzeum w Koszalinie, nr kat. 1688, 1689
81. Popielnica z pokrywą twarzową, zdobiona wizerunkiem plastycznej szpili - Ściegnica, wys. 27,8 cm, $\emptyset$ brzuśca 21,3 cm; Muzeum w Koszalinie, nr kat. 8574, 8575
82. Popielnica twarzowa z kolczykami i pokrywą, na szyjce ryt napierśnika (kopia) - Gdańsk, wys. 28,3 cm, $\emptyset$ brzuśca 24,9 cm; Muzeum w Koszalinie

83. Popielnica z pokrywą, zdobione motywami jodełki (kopia) - Gdańsk, wys. 23,3 cm, Ø brzuśca 16,2 cm; Muzeum w Koszalinie
84. Urna domkowa (kopia) - Obliwice, wys. 24,7 cm, dł. 32 cm; Muzeum w Koszalinie, nr inw. MK/A/24
85. Popielnica twarzowa z kolczykami i pokrywą (kopia) - Rzadkowo, wys. 31,7 cm, Ø brzuśca 22,1 cm; Muzeum w Koszalinie, nr kat. MK/A/56
86. Szpila z ażurową tarczką (kopia) - miejscowość nieznana, brąz, III EB, dł. 14,5 cm; Muzeum w Koszalinie, nr inw. MK/A/85
87. Szpila - miejscowość nieznana, były pow. Sławno, brąz, dł. 9,5 cm; Muzeum w Koszalinie, nr kat. 10398
88. Wisiołek (ze skarbu) - Korlino, brąz, V EB, dł. 5,9 cm; Muzeum w Koszalinie, nr kat. 10107
89. Bransoleta spiralna, ornamentowana (ze skarbu) - Żydowo, brąz, V EB, dł. 19,6 cm; Muzeum w Koszalinie, nr kat. 10091
90. Nagolennik - Więctaw, brąz, III EB, dł. 10,7 cm; Muzeum w Koszalinie, nr kat. 1806
91. Naszyjnik (ze skarbu) - Żydowo, brąz, dł. 25 cm; Muzeum w Koszalinie, nr kat. 9677
92. Szpila - miejscowość nieznana, były pow. Słupsk, brąz, V EB, dł. 35,2 cm; Muzeum w Koszalinie, nr kat. 8828
93. Nagolennik - Malczkowo, brąz, KPM, Ø16,2 cm; Muzeum w Koszalinie, nr kat. 8836
94. Naramiennik (kopia) - Rędzikowo, brąz, II EB, Ø13,9 cm; Muzeum w Koszalinie, nr kat. 8753
95. Zapinka okularowata z kolcem (ze skarbu) - Korlino, brąz, V EB, dł. 17,5 cm; Muzeum w Koszalinie, nr kat. 10481
96. Zapinka okularowata - Dzierżęcín, brąz, HaC, dł. 23,6 cm; Muzeum w Koszalinie, nr kat. 9349
97. Naszyjnik - Grzybno, brąz, HaD, dł. 47 cm; Muzeum w Koszalinie, nr kat. 475
98. Miecz typu Moringen (ze skarbu), typ XXII wg J. Fogla - Ostrowiec, brąz, V EB, dł. 47,2 cm; Muzeum w Koszalinie, nr kat. 9471
99. Grot oszczepu - Przydarłów, brąz, II EB, dł. 16,7 cm; Muzeum w Koszalinie, nr kat. 1776
100. Siekierka - Łętowo, brąz, III EB, dł. 15,1 cm; Muzeum w Koszalinie, nr kat. 8362
101. Grot oszczepu - miejscowość nieznana, Pomorze Zachodnie, brąz, V EB, dł. 13,2 cm; Muzeum w Koszalinie, nr kat. 9475
102. Bransolety nerkowate (2 szt.) - miejscowość nieznana, Po-
morze Zachodnie, brąz, EB, Ø 10,4 cm; Muzeum w Koszalinie, nr kat. 1787
103. Bransoleta nerkowata - miejscowość nieznana, były pow. Sławno, brąz, V EB, dł. 13 cm; Muzeum w Koszalinie, nr kat. 10315
104. Pinceta - Darłowo, brąz, dł. 8,3 cm; Muzeum w Koszalinie, nr kat. 9370
105. Brzękaćka do uprząży końskiej (ze skarbu) - Korlino, brąz, V EB, dł. 15 cm; Muzeum w Koszalinie, nr kat. 9443
106. Guz - łącznik do uprząży końskiej (ze skarbu) - Korlino, brąz, V EB, Ø 7,3 cm; Muzeum w Koszalinie, nr kat. 10179
107. Brzytwa - Wierciszewo, brąz, V EB, dł. 9,4 cm; Muzeum w Koszalinie, nr kat. 10166
108. Sierp - miejscowość nieznana, Pomorze Zachodnie, brąz, II EB, dł. 13,5 cm; Muzeum w Koszalinie, nr kat. 1781
109. Popielnica oczkowa z pokrywą oczkową w formie misy, zdobione ornamentem geometrycznym - Gockowice, wys. 26,6 cm, Ø brzuśca 30,8 cm; Zakład Archeologii Pomorza Instytutu Archeologii UŁ, nr inw. G 22a/94, G 22c/94
110. Popielnica oczkowa z pokrywą oczkową - Gockowice, wys. 17,4 cm, Ø brzuśca 18,3 cm; Zakład Archeologii Pomorza Instytutu Archeologii UŁ, nr inw. G 136d/04
111. Szpila - Gockowice, brąz, KPM, dł. 10 cm; Zakład Archeologii Pomorza Instytutu Archeologii UŁ, nr inw. G 136J/04
112. Paciorek niebieski - Gockowice, szkło, KPM, Ø 0,5 - 0,8 cm; Zakład Archeologii Pomorza Instytutu Archeologii UŁ, nr inw. G 136S/04
113. Paciorek - Gockowice, glina, KPM, Ø 1,8 cm; Zakład Archeologii Pomorza Instytutu Archeologii UŁ, nr inw. G 136R/04
114. Popielnica twarzowa z pokrywą, zdobione ornamentem jodełki - Leśno, wys. 27,5 cm, Ø brzuśca 25 cm; Muzeum Historyczno-Etnograficzne w Chojnicach, nr inw. MCh/A-228
115. Popielnica twarzowa z pokrywą - Chojnaty, wys. 29,6 cm, Ø brzuśca 33 cm; Muzeum Historyczno-Etnograficzne w Chojnicach, nr inw. MCh/A-281
116. Popielnica zdobiona plastycznymi guzami - Pawłowo, wys. 25 cm, Ø brzuśca 24 cm; Muzeum Historyczno-Etnograficzne w Chojnicach, nr inw. MCh/A-33
117. Elementy ubioru pradziejowego, Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne w Łodzi
118. Biżuteria brązowa (kopie), Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne w Łodzi

Katalog:

Tekst i opracowanie: Hanna Rząska
Opracowanie graficzne: Marek Woliński
Fotografie: Andrzej Bramański, Adam Piechowski, Krzysztof Walenta
Druk: Drukarnia „STANDRUK” Chojnice

ISBN: 978-83-60947-09-8

Wystawa:

Autor scenariusza i komisarz: Hanna Rząska
Opracowanie plastyczne: Adam Piechowski, Marek Woliński
Plakat: Marek Woliński

Muzeum Historyczno-Etnograficzne w Chojnicach
ul. Podmurna 15, 89-600 Chojnice
tel./ fax 052/ 397 43 92
<http://www.chojnicemuzeum.pl>
mail: muzeum@chojnicemuzeum.pl

Urna domkowa (kopia), Obliwice (MK/A/24), zbiory Muzeum w Koszalinie

Biblioteka Główna UMK

300044925172

Biblioteka
Główna
UMK Toruń

1037109

*Popielnica oczkowa, Gockowice (G 22a/94, G 22c/94),
zbiory Zakładu Archeologii Pomorza Instytutu Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego*

Biblioteka Główna UMK

300044925172

Biblioteka
Główna
UMK Toruń

1037109

*Popielnica oczkowa, Gockowice (G 22a/94, G 22c/94),
zbiory Zakładu Archeologii Pomorza Instytutu Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego*